

Yeni Çağ'da İstanbul'da Şahıs, İşletme ve Kurumların İflası: Ekonomik ve Hukuki Boyut (1550-1839)

Metin Ziya Köse*

Giriş

Yeni Çağ'da İstanbul'da kişilerin, işletmelerin ve kurumların iflasını konu edinen bu bildiride arşiv kaynakları ve akademik literatür eşliğinde mevzunun hukuki ve iktisadî boyutları ortaya konacaktır. Basit bir ekonomik işlem olarak görülemeyecek olan iflas şahısları, zümreleri, idari ve iktisadi kurumları olabildiğince etkilemiş, toplumsal münasebetlerin seyrini değiştirmiştir.

Arapça altın ve gümüş para dışında kalan sikke anlamına gelen *fels* kelimesinden türetilen iflas, sözlükte malı tükenme, bozuk paraya muhtaç hale gelme anlamlarını ihtiva etmektedir.¹ İslam hukukunda ise bir şahsın borçlarını ödeyemez durumda olup borçlarının, mal varlığı ile hak ve alacaklarını aşmasından mütevellit bir vaziyet içerisinde olmasından dolayı kadının bu durumu hukuken ilan etmesi anlamını taşımaktadır. Yani bir kişinin (kadın-erkek) iflas etmiş olduğunun hukuken kadı ve mahkeme tarafından karar altına alınmış olması demektir. Yine hukuken iflas kararının alınmasından sonra müflisin borçlarını nasıl ödeyeceğinin belirlenmesi ve bunu nasıl gerçekleştireceği anlamını da ihtiva etmektedir.²

Osmanlı iflas hukuku ile ilgili alınan kararların kaynağı şer'î hukuk idi. Kuran-ı Kerim'de iflasa doğrudan ya da dolaylı olarak işaret eden ayetler mevcuttur.³ Bakara Suresi'nin 280. ayetinde geçen "*Eğer (borçlu) darlık içinde ise eli genişleyene kadar ona mühlet vermek (gerekir). Eğer (gerçekleri) anlarsanız*

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE, metinziya@nevsehir.edu.tr

1 Cumhur Rüzgaresen, *İflaın Sebepleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 6.

2 Fahrettin Atar, "İflas", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 21, İstanbul 2000, s. 509.

3 Fahrettin Atar, *İslam Hukukunda Borçlunun İflasına Karar Verilmesi, Hacredilmesi, Mallarına*

bunu sadakaya (veya zekâta) saymak sizin için daha hayırlıdır” mealindeki ayet⁴, İslam iflas hukukunun temelini oluşturmaktadır.

İslam tarihi boyunca farklı mezheplerin hemen her konudaki değişik fıkhi yaklaşımları yasal çoğulculuğun zenginleştirdiği bir bakış açısını doğurmuştu. İflas hukukunu ilgilendiren konular da bundan nasibini almış, birbiriyle aynı ya da farklı kanaatleri içeren doktriner bir iflas hukuku yaklaşımı ortaya çıkmıştı.⁵

Osmanlı mahkemeleri ve kadılar 19. yüzyıl ortalarına kadar yukarıda bahsedilen iflasla ilgili hükümleri muhtevi şer’i hukuk maddelerine göre iflas davalarını görmüşlerdi. Aynı yüzyılın ortalarına doğru Roma hukuku temelli ve Avrupa referanslı hukuki reformun yapılmasından sonra iflasla ilgili kanun maddeleri de bu düzenlemenin içerisinde yer almıştır.⁶ Ancak hemen belirtmek gerekir ki Tanzimat öncesinde iflas hukukuna ait hükümler olabildiğince genişti ve her türlü kadı yorumuna açıktı. Bu yüzden Osmanlı klasik hukuk düzeni içerisinde gelişmiş bir iflas hukuku olmadığı görüşü eksik bir bakış açısını yansıtmaktadır.⁷ Mesela İslami iflas hukuku içerisinde iflasın kişilerin şahsıyla ilgili olmayıp mal varlığı gözetilerek alınan bir hukuki süreç olması anlayışı Batı hukukunun ancak ileri dönemlerinde görülen bir gelişme idi.⁸

İflas yapısal olarak irdelendiğinde iktisadi faaliyetlere bağlı olarak yapılan finansal borçlanmalar ana neden gibi durmaktadır.⁹ Borcun ödenememesi

Haciz Konulması ve Hapsedilmesi, Doçentlik Tezi, Erzurum 1982, s. 16.

- 4 *Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meal*, haz. Hayreddin Karaman vd., Ankara 2005, s. 46.
- 5 Örneğin Hanbeli doktrinine göre iflasın nitelikleri hakkında Abed Awad- E. Michael Robert, “İflas and Chapter 11: Classical Islamic Law and Modern Bankruptcy”, *International Lawyer*, 44, 2010, s. 976 vd. İflasın Şii (Caferi) anlayışına göre uygulanması için bk. Heshmatollah Samavati, “Bankruptcy in Ja’fari Jurisprudence”, *Turkish Journal of Shiite Studies*, 2/2, 2020, s. 204-220.
- 6 Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, “Osmanlı Sarraf Hukukunda İflas ve Mal Kaçırma”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 18, İstanbul 2014, s. 12-13.
- 7 Böyle bir görüş için bk. Gökçe Nazar Uzar, *İera ve İflas Hukukunun Tarihsel Gelişimi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001, s. 20-21.
- 8 Atar, *agt.*, s. 509. Hanbeli iflas hukuku maddelerinin modern Amerikan iflas hukuku ile mukayeseli bir karşılaştırması için bk. Awad-Robert, *agm.*, s. 975-1000.
- 9 Yüksek faizli borçlanma bazı Bursa esnafının iflasının ana gerekçesiydi. Bu konuda bk. Miyase Koyuncu Kaya, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Esnafı (İstanbul ve Bursa Örnekleri)*, Gazi

herkes için öncelikli bir risk faktörüydü. İşletmenin kötü yönetimi ise işin tuzu biberi olmaktaydı. İşletme sahibinden kaynaklanan bu iki neden dışında daha farklı harici sebepler de iflası hazırlayan bir faktör olarak kabul edilmelidir. 16. yüzyıldan itibaren piyasada nakdi işlemlerin olabildiğince arttığı kabul edilen Osmanlı finans sektöründe nakde ihtiyaç duyanlar belirli dönemlerde yoğun bir kredi talebi oluşturmaktaydı. Kredilerin geri ödeme zamanı geldiğinde başka bir iş anlaşması için yapılacak ödeme nedeniyle alacaklının dikkati ve beklentisi yüksek olmaktaydı. Birbirine bağlı iş akitleri zamanında ödenemeyen borçlar nedeniyle aksamakta, çaresiz kalanlar için iflaslar gerçekleşmekte, alacaklılar meseleyi hukuki zemine taşımaktaydılar.¹⁰

Bu bildiride iflasın yapısal özellikleri tanımlandıktan sonra hukuki ve iktisadi açılardan nasıl bir yere konumlandırılması gerektiği üzerinde durulacaktır. İflasın hukuki boyutunu anlatan bölümde İslami iflas hukuk anlayışının Osmanlı mahkemesi özelindeki uygulamasının ne şekilde olduğu ortaya konacaktır. Burada fıkhi yaklaşımların kaynakları ya da hükümlerinden daha ziyade kadının mahkemede verdiği kararlara bakılarak uygulamanın nasıl gerçekleştiği ve nasıl bir yol izlendiği açığa çıkarılacaktır. Takip eden bölümde ise iflasın ekonomik yönü birkaç farklı açıdan tartışılacaktır. Ana iktisadi teşekkül olarak devletin iflasla ilgili yaklaşımı, Osmanlı-Avrupa ticaretinde iflasın yeri ve bazı işletme ve kurumların iflasa sürüklenme süreçleri irdelenecektir.

Burada bildiri içerisinde kullanılan mahkeme kayıtları ve arşiv belgeleri hakkında birkaç kelam etmek gerekir. Öncelikle mahkeme kayıtları İSAM'ın hazırlamış olduğu Kadı Sicilleri veri tabanından alınmıştır.¹¹ Bunların arşiv künyesi dipnotlarda olduğu gibi verilmiş, fakat veri tabanındaki defterler ayrıca yayınlandığı için kaynakça kısmında defterlerin bibliyografik künyelerine yer verilmemiştir. İkinci olarak iflasla ilgili birçok mahkeme kaydı mevcut olup bu mahkeme kayıtlarından sadece bazıları konuya örneklik etmesi bakımından zikredilmiştir. Bazı mahkeme uygulamalarına dair ulaşılan genel kanılara bu açıdan yaklaşılması beklenmektedir. Son olarak hem mahkeme hem de arşiv belgelerinin kullanımında belirli bir kronolojik sıra takip edilmemiştir. Bu durum bildiri metnini inceleyecek okuyucularda belirli bir karışıklığın yaşanmasına sebep olsa bile konunun anlaşılmasını daha iyi sağlayacağı düşünüldüğünden böyle bir yol benimsenmiştir.

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 252.

10 Maurits H. van den Boogert, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi 18. Yüzyılda Kadılar, Konsololar ve Berathlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 203.

11 <http://www.kadısicilleri.org>, son erişim tarihi: 31.10.2022.

I. İflas ve Hukuki Boyut

Osmanlı mahkemesinin günlük işleyiş düzeninde iflas davaları ile ilgili işlemler ve duruşmalar mahkemenin iş akışı içerisinde belirli bir oranda yer almaktaydı. Kadının iflasla ilgili kullandığı fikhî ve Hukuki içtihat ve terminolojinin bir yansıması ve sonucu olarak iflas davaları karara bağlanmakta idi. Bu yüzden burada mahkemenin hukuken nasıl bir yol izlediği açığa çıkarılacak ve dava aşamaları ortaya konacaktır.

A. İflasın Nedenleri

Osmanlı mahkemesinin hukuken iflas kararı alabilmesi için bu karara gerekçe olan nedenlerin bir şekilde belirtilmiş ya da katılımcılar tarafından zikredilmiş olması konunun özünü anlamak açısından değerlidir. Bunlar değişkenlik gösteren sebeplerdi. Mahkeme kayıtlarının çoğunda iflasın hangi sebep(ler)den dolayı gerçekleştiğine dair bir açıklama yapmamaktadır. Buna rağmen bazılarında iflasa sebep olan gerekçe doğrudan ya da dolaylı olarak kayıt altına alınmıştır.

1. Borç (Kredi): Osmanlı mahkemesinde davası açılması süreçlerinde en çok gözettği iflas sebebi borçtu. Borçla ilgili en başta gelen şart *muaccel* olması yani vadesinin gelmiş olması zorunluluğu idi. Müaccel borçlar için kadı hapis ya da iflas kararı alamazdı.¹²

İslam hukukçularının önemli bir bölümüne göre bir müflis adayının borçlarının mal varlığından fazla olması ve borcunu ödeyemeyecek durumda olması iflas davası açılmasının başta gelen nedeni idi.¹³ Mesela Cafer Bey adlı bir şahıstan 50.000 akçelik bir borç alan İsmail b. Ahmed zamanında ödemediği için dava açılmıştı.¹⁴ Hilal b. İlyas bin iki yüz akçelik borcu nedeniyle kadı huzuruna gelmişti.¹⁵

Müflis adayları birden fazla kişiye olan borç nedeniyle de mahkemeye çıkarlardı. Mosi veled-i İlyas'ın en az üç kişiye olan borcu yüzünden hâkimin izni ile hapsedilmesine karar verilmişti.¹⁶ Yine Mehmed Beşe b. Mahmud adlı yeniçerinin en az dört kişiye ödeyemediği borçları bulunmaktaydı.¹⁷

¹² Atar, *agt.*, s. 29-30.

¹³ Atar, "İflas", s. 510.

¹⁴ Bab Mahkemesi, nr.3, s. 11-b, 10 Rebiülahir 1077 (10 Ekim 1666)

¹⁵ Beşiktaş Mahkemesi, nr.2, s. 12b, 10 Zilkade 966 (14 Ağustos 1559).

¹⁶ Rumeli Sadareti, nr.127, s. 4a, 10 Şevval 1090 (24 Kasım 1679).

¹⁷ Rumeli Sadareti, nr.127, s. 10a, 6 Zilkade 1090 (9 Aralık 1679).

Debbağlar loncasının yazıcısı olan müteveffa Sarıcı Yazıcı lakaplı el-Hac Mustafa ikisi para vakfı ve avarız vakfından aldığı kredi, diğerleri ise tanıdıklarından temin ettiği toplamda on beş kişi ya da kuruma borçlanmıştı.¹⁸

2. Kefalet: İflasın gerekçelerinden bir diğeri kefalet olarak açıklanmaktadır. Mesela Nikola b. Yorgi adlı zımmînin iflas sebebi bir borç işlemine yaptığı kefillikti.¹⁹ Yine Mühtedi Mehmed b. Abdullah ile oğlu Mustafa'nın (bu borcu kimin aldığı mahkeme defterine kaydedilmemiş) 8.000 akçeye kefil olmaları yüzünden iflas davası açılmıştı.²⁰

3. Kötü Yönetim: İflasın bir diğeri sebebi ise ticari işin ve işletmenin iyi idare edilememesinden kaynaklanmaktaydı. Buna dair bir misalde Eyüb mumcular yiğitbaşısı ve bir kısım mumcu esnafının kadıya yaptığı başvuruda Peço veled-i Hristo adlı mumcu hem meslek kurallarına raiyet etmeyen hem de mumculardan aldığı malları kontrolsüz bir şekilde sattığından iflas etmişti.²¹ Mumcular alacaklarını talep ettiğinde ya borcunu inkar etmiş ya da ödeme için yeteri kadar parasının olmadığını ileri sürmüştü. Kadı talep üzerine bir mumcu arkadaşını darp suçundan dolayı hapis ve tazir cezası almış olan Peço'nun mumcular loncasından çıkarılmasına karar vermişti.²²

İflas edenlerin ticari alışverişlerinde olumsuz davranışlar sergilediklerine dair merkezi yönetime ulaşan bilgiler aslında onların neden müflis olduklarını da açıklar niteliktedir. Emir Ali adlı İstanbul Duhan gümrüğü tüccarı iflastan önce bu tarz davranışlar sergilemişti. Piyasada cari olan poliçeler ile gümrüğe ve sair kişilere ödemesi gereken paraları mesele ile alakası olmayan bir şahıstan zorla almak istemesi üzerine şikâyet edilmişti. Bahsi geçen müflisin yakalanması için bir çavuş görevlendirilmiş ve Kavala kalesinde hapsedilmesi istenmişti.²³

4. Hileli İflas: Hukuken iflası lazım gelmezken kanunu hiçe sayarak ve farklı yolları deneyerek müflis olduğunu duyuranların akıbetleri mahkemede

18 İstanbul Mahkemesi, nr.3, s. 32b, Evail-i Cemaziyevvel 1027 (26 Nisan 1618). Ayrıca bk. Timur Kuran (yay. haz.), *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'u'nda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Esnaf ve Loncalar, Hristiyan ve Yahudi Cemaat İşleri, Yabancılar; Ticari Ortaklıklar*, I, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 164-166.

19 Bab Mahkemesi, nr. 11, s. 2b, 17 Cemaziyelahir 1081 (1 Kasım 1670).

20 Bab Mahkemesi, nr.46, s. 103b, 20 Şaban 1097 (12 Temmuz 1686).

21 Belgede geçtiği üzere "...mâl-ı bâzergâni alıp hevâsına sarfla itlâf edip ve iflâs târi olmağla...".

22 Eyüp Mahkemesi, nr.182, s. 8b, 11 Muharrem 1160 (23 Ocak 1747)

23 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), *AE.SSLM.III*, nr.279/16182, 22 Muharrem 1207 (9 Eylül 1792).

şekillenmekteydi. Mesela iki Rus tüccarını Sakız adasında dolandıran, İstanbul'a kaçan Kostandi adlı zımmî, tüm mal varlığını zevcesine devredip iflas ettiğini duyurmuştu. Rus elçisi tarafından alacaklı Rus tüccarlardan şirket kurma vaadiyle alınan paranın ya sahte müflisten, olmazsa servetini devrettiği zevcesinden alınması rica ediliyordu.²⁴

5. Yangın: Doğal afetler ve önemli toplumsal olaylar iflas sebebi sayılarak kabul görmekteydi. Meşhur İstanbul yangınları bu yüzden iflas gerekçesi olarak gösterilmiştir. Mesela Yorgancı Mustafa'nın alacaklılarının dava açması üzerine iflas ettiğini beyan ettiği duruşmada müflis olmasının nedeni yangındı.²⁵ Yine on altı aylık bir hapisten sonra iflas davası açabilen Artin adlı dellal, iflasının sebebinin mahkeme gününden birkaç sene öncesinde Galata'da çıkan yangında tüm mal varlığının yok olması şeklinde açıklamıştı.²⁶

6. Mal ve Emtia Alımı: Esnaf ya da tüccarın mal, hammadde ya da emtia satın alıp borçlanması bir diğer nedendir. Esasen bu gerekçe iflas nedenleri arasında en başta gelen borçlanmaya dahil edilebilir. Ancak borcun kredi temelli olmaması açısından farklı bir kategoride değerlendirilmiştir. Bir mahkeme kaydına göre ilgili iflas davasının açılmasının nedeni satın alınan zeytin karşılığında geri ödemesi yapılmayan borçtu.²⁷ Bürüncük satın alan Yasef veled-i Arslan, 100 kuruşu ödeyemediğinden hakkında dava açılmıştı.²⁸

7. Bedel-i Sulh: İflas davası açılmasının bir diğer nedeni ise bedel-i sulhtur. Osmanlı mahkemesinde gerçekleşen sulh anlaşmaları çoğunlukla borç ihtilaflarının çözümü için yapılırdı.²⁹ Anlaşmazlık halindeki taraflar arasına aracılardan girmesi ile bir anlaşma hasıl olur ve alacaklı gerçek alacağından vazgeçerek daha az miktardaki bir meblağın tarafına ödenmesini kabul ederdi. Buna bedel-i sulh denirdi. Mehmet b. İlyas, böyle bir anlaşma yapmış olmasına rağmen bedel-i sulhu dahi ödeyememiş ve hapse atılmış, iflası talep edilmişti.³⁰

24 BOA., C.HR., nr.60/2980, 13 Zilhicce 1219 (15 Mart 1805).

25 Bab Mahkemesi, nr. 150, s. 122a, 12 Cemaziyelahir 1143 (23 Aralık 1730).

26 İstanbul Mahkemesi, nr.148, s. 72b, 10 Zilkade 1242 (5 Haziran 1827).

27 Anadolu Sadareti Mahkemesi, nr.2, s. 4b, 9 Muharrem 1253 (15 Nisan 1837).

28 Bab Mahkemesi, nr.150, s. 66b, 10 Cemaziyelahir 1143 (21 Aralık 1730).

29 Işık Tamdoğan, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar'da Sulh Anlaşmaları ve Bunların Ardındaki Sosyal İlişkiler", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V: 1-5 Kasım 2007 Bildiriler*, I, İstanbul 2008, s. 50.

30 İstanbul Mahkemesi, nr. 20, s. 44b, 10 Safer 1100 (4 Aralık 1688).

B. İflasın Hukuki Aşamaları

Osmanlı hukuk sisteminde iflasın gerçekleşmesi için belirli bir akış düzeninin olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre gerekli şartlar ve zaruretler dairesinde mahkemede kadının iflas kararını vermesi için belirli aşamaların gerçekleşmesi gerekmektedir. Aşağıda bunlar tartışılmıştır.

1. Şikâyet

İflas eden şahıslar alacaklılarının şikâyeti üzerine ilk olarak mahkemeye çıkarılmakta ve kadı bir hapis cezası kararına hükmetmekteydi. Buna dair bir örnekte Drako veled-i Yani'de1385 riyali kuruş alacağı olan Aydın veled-i Bağdasar mahkemeye başvurmuş ve Drako'yu şikâyet etmişti.³¹

2. Hapis

Hapis kararını iflas etme süreçlerinin ikinci aşaması olarak kabul etmek gerekir. Zira mahkeme kayıtlarına yansıdığı üzere iflasla ilgili tüm hükümlerde kadı müflislerin hapiste yatması kararı almaktaydı.³² Bunun borçlunun borçlarını ödemesi için zorlanmasına yönelik yeterli bir müeyyide olduğu düşüncesi³³ doğru bir yaklaşımdır. Nitekim kadı öncelikle müflis adayının gizli veya açık ne kadar varlığı bulunuyorsa bunun araştırılması düşüncesi ile hapis kararı veriyor olmalıydı. Bundan başka borcunu zamanında ödememek zaten başlı başına bir ceza gerektirmekteydi. Ayrıca müflis adayları iflas kararı alınmasını sağlamak için belirli bir süre hapiste yatmayı göze almaktaydı. Alacaklılar iflası araştırmak için gerekli olan zamanı kazanacakları gibi hileli iflas olup olmadığını da belirleyebileceklerdi.³⁴ Çok kısa olan hapis sürelerinin yanında uzun olanlarının bulunması bu kaniya haklı bir gerekçe olmaktadır.

Yukarıda bahsedildiği üzere alacaklı olanların mahkemeye başvurusu üzerine borçlu mahkemeye çıkarılmakta ve eğer borcu ödeyecek kudreti yoksa öncelikle hapsedilmekteydi. Hapis talebi bizzat alacaklıdan gelmekteydi³⁵. Kadı bu konuda inisiyatif almamaktaydı.³⁶ Zira kadı iflasla alakalı olmayan borç davaları için hapis kararı vermemekteydi. İstanbul mahkemelerine ait kayıtlarda iflasa bağlı olarak hapis kararı ihtiva eden bolca örnek mevcuttur.

31 İstanbul Mahkemesi, nr.12, s. 56-b, 15 Muharrem 1074 (19 Ağustos 1663).

32 Atar, *agt.*, s. 102 vd.

33 Atar, "İflas", s. 510.

34 Atar, *agt.*, s. 102.

35 Awad-Robert, *agm.*, s. 997.

36 van den Boogert, *age.*, s. 207.

Müflis adaylarının ne kadar hapiste yattıklarına dair bir kesin bir süre vermek mümkün değildir. Zira mahkeme kayıtlarına yansıdığı üzere kısa, çok kısa, uzun, çok uzun sürelerde hapis yatan müflis adayları mevcuttur. Bir örnekte Zeromali veled-i Angeli ödeyemediği borcu nedeniyle yalnızca yirmi dokuz gün hapiste kalmıştı.³⁷ İsmail b. Ahmet borcundan dolayı yedi ay zindana atılmıştı.³⁸ Mehmet Beşe b. Hasan dokuz ay hapis yatmıştı.³⁹ Drako veled-i Yani ise *müddet-i medide* yani uzun bir süredir hapisteydi.⁴⁰ İflas davası açıldıktan sonra iflasın sahih olduğuna dair karar verilmesinden sonra "...*yesârı sâbit olmadıkça hâpsi meşru olmayıp...*"⁴¹ hükmü gereğince müflis hapisten çıkarılmaktaydı.

3. İflas Başvurusunun Yapılması

İflas başvuruları çoğunlukla ve hukuken olması gerektiği şekilde *dâyinler* (alacaklılar) tarafından yapılırdı. Ancak farklı kimselerin iflas kararı aldirmek için mahkemeden talepleri olurdu. Burada hemen vurgulamak gerekir ki iflas başvuruları genellikle hapis cezası verilip müflis adayının belli bir süre hapiste kalmasından sonra yapılmaktaydı. *Medyûn* (borçlu) hapse girmeden iflas davası açan *dâyinlere* dair şimdilik bir örnek mevcut değildir. Aşağıda zikredilen mahkeme kayıtlarından iflas davası başvurularının kimler tarafından açıldığı takip edilebilmektedir.

a. Dâyin: İflas hukuku usulüne göre davanın açılması öncelikle alacaklının isteği üzerine olurdu.⁴² Bir örnekte Drako veled-i Yani adlı Ermeni'nin iflas ettiğine dair mahkemeye başvuruyu bir grup Müslüman ile birlikte alacaklısı olan Aydın veled-i Bağdasar adlı Ermeni yapmıştı.⁴³

Alacaklılar iflas başvurusunu çeşitli nedenlerde dolayı açıyorlardı. Bunlardan ilki yatılan hapis süresinin yeterli görülmesidir. Büyük bir ihtimalle alacaklı hapisteki borçlu ya da ailesi ve tanıdıkları ile bir şekilde anlaşmaya-uzlaşmaya

37 Bab Mahkemesi, nr.197, s. 64b, 28 Zilhicce 1162 (9 Aralık 1749).

38 Bab Mahkemesi, nr.3, s. 11b, 10 Rebiülahir 1077 (10 Ekim 1666).

39 İstanbul Mahkemesi, nr.12, s. 62a, 2 Safer 1074 (5 Eylül 1663).

40 İstanbul Mahkemesi, nr.12, s. 56b, 15 Muharrem 1074 (19 Ağustos 1663)

41 İstanbul Mahkemesi, nr.148, s. 72b, 10 Zilkade 1242 (5 Haziran 1827). *Yesâr* kelimesi iflas davalarında çok sık zikredilmektedir. Zenginlik anlamına gelen bu mefhum, Osmanlı hukuk dilinde müflisin ileride yeterli kadar mal varlığına ulaşması anlamında kullanılmaktaydı.

42 Atar, "İflas", s. 510 ve Awad-Robert, agm., s. 988 vd.

43 İstanbul Mahkemesi, nr.12, s. 56-b, 15 Muharrem 1074 (19 Ağustos 1663).

varıyordu⁴⁴ İkincisi yatılan hapsi yeterli gören alacaklı gerekli araştırmayı yaptıktan sonra borcun bir kısmından ya da tamamından vazgeçme eğiliminde oluyordu. Nitekim tarafların bir araya gelerek uzlaşmasını sağlayan kişilerin aracılığıyla alacaklı hapsin sonlandırılması için adım atıyordu. Böylece mahpus medyûnun en azından elinde kalan malları varsa alacağına bir kısmını kurtarmayı hesap ediyordu.

Bu süreçte alacaklı ile kadı arasında bir münasebetin oluştuğuna dair bir görüşü de zikretmek gerekir. Zira kadının müflis adayı hakkında araştırma yapması için dâyinle bir diyalog kurmuş olması işin doğasına aykırı bir tutum değildir. Neticede kadı en doğru kararı vermek istemektedir. Bunun için iflası ilan etmeden önce ilgili taraflar ile görüşmesi oldukça olağan karşılanmalıdır.

b. Medyûn: Borçlunun kendisinin yaptığı iflas başvurusu iflas kararı çıkarsa borçlarından kurtulacağı ve hapis cezası sona ereceği için anlamlıydı. Osmanlı hukuk düzeninde zanlıların kadıya başvuru hakkı bulunduğundan dolayı müflis adayları *arzuhal* denilen münferiden dilekçe verme yoluna gidiyorlardı.⁴⁵ Buna dair bir örnekte ödeyemediği borçları yüzünden dokuz aydır mahpus olan Mustafa adlı mahkum, iflas başvurusunu doğrudan kendisi yapmıştı.⁴⁶ Yine borcu nedeniyle yedi aydır Yeniçeri Ocağı yirminci ağa bölüğü odasında hapis yatmakta olan Mustafa Bey b. Abdullah, mahkemeye başvurmuş, iflas sürecini başlatmıştı.⁴⁷ Yaklaşık on altı aylık bir hapis süreci geçiren Uncuoğlu Artin adlı dellal, *sahib-i arzuhal* olarak iflasını talep etmiş, durumu önce sadrazamın Çarşamba divanında Arz Odası'nda, sonrasında ise mahkemede görülmüştü.⁴⁸

c. Aile: Müflis adayının ailesi çoğunlukla mağdur olduklarından iflas başvurusu yapmaları beklenen bir durumdur. Ancak buna dair şimdilik bir örnek olmamasına rağmen, müflisin iktisadi faaliyetlerini yürütemeyip çoğunlukla hapsedilmesi yüzünden aile efradı perişan olmaktaydı. Bu nedenle iflas başvurusu yapmaları bir zarurete dönüşmekteydi.

44 van den Boogert, *age.*, s. 222.

45 Kadıya ya da daha üst makamlara hitaben verilen reaya dilekçeleri yani arzuhal ya da arz-ı hal için bk. Tak, XVI-XVII. Yüzyıl Üsküdar Şer'iyye Sicilleri Diplomatik Bilimi Bakımından Bir İnceleme, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 318-322.

46 Rumeli Sadareti, nr.40, s. 12a, Evasıt-ı Receb 1033 (19 Nisan 1624).

47 Belgede geçtiği üzere "...Mustafa b. Abdullah b. Abdülmennan nâm kimesneden ber-vech-i âti istihbâr-ı şer'i sudûrundan sonra..." [İstanbul Mahkemesi, nr.21, s. 105a, 22 Zilhicce 1107 (23 Temmuz 1696)].

48 İstanbul Mahkemesi, nr.148, s. 72b, 10 Zilkade 1242 (5 Haziran 1827).

d. Tanıdık: Buna dair bir örnekte borcu nedeniyle hapsedilmiş Kırçovalı İsmail b. Ahmed, hemşehrisi olan iki tanıdığı onun hem hapisten çıkması hem de iflasının ilanı için dava açmışlardı.⁴⁹ Hilal b. İlyas'ın iflas etmesi gerektiğini düşünen ve onu tanıyan iki kişi kadıya başvurmuştu.⁵⁰ Avraham veled-i Menteş adlı Yahudi'nin iflas davası sürecini onu tanıyan bazı kişiler başlatmıştı.⁵¹

e. Cemm-i gafir ve cem'-i kesir: Bu iki ibare herhangi bir nedenden dolayı mahkemeye başvuru yapan insan topluluğu ile onların önemsenmesi gereken bir görüşü olduğunu ifade etmektedir.⁵² Nitekim bu iki kavramın geçtiği iflas davası celselerinin görüşülmesinde kadının verdiği karar hep müflis adayından yana olmuştur. Buna dair bir örnekte borcu nedeniyle hapsedilmiş Kırçovalı İsmail b. Ahmed, cemm-i gafir ve cem'-i kesir hem hapisten çıkması hem de iflasının ilanı için kadıya başvurmuşlardı.⁵³ Diğer bir davada ise müflis kocasının kefil olan bir zımmiye kadının iflas ettiğine dair köylüleri ile cemm-i gafir şahitlik etmişti.⁵⁴ Bir avarız vakfını batıran mütevelliyenin iflas ettiğine yine *bî garaz* cemm-i gafir şahitlik etmişti.⁵⁵ Arslan veled-i Avraham adlı Yahudi'nin iflas kararı için Galata kadısı cemm-i gafir ve cem'-i kesir'in başvurusunu dikkate almış, dava açılmasını sağlamıştı.⁵⁶

Bu iki kavram İslami toplumlarda bir hayli yaygın olan ve kamu düzeni için anlaşmazlıkların çözümünde gerekli görülen *sulh* uygulamasını akıllara getirmektedir. Buna göre iflasın bir kamu problemi olarak görülmesi, bu konuda söz sahibi olacak kimselerin harekete geçmesi ve sorunu çözmesi anlamı taşımaktaydı.⁵⁷ Bunun dışında alacaklı-borçlu arasında iflas davası devam ederken benzer bir sulh çözümü yoluna gidilmesi kadının desteklediği

49 Bab Mahkemesi, nr.3, s. 11b, 10 Rebiülahir 1077 (10 Ekim 1666)

50 Beşiktaş Mahkemesi, nr.2, 10 Zilkade 966 (14 Ağustos 1559).

51 İstanbul Mahkemesi, nr.10 s. 151a, 5 Muharrem 1073 (20 Ağustos 1662).

52 Bu iki ibare için bk. Özer Ergenç, Şehir, Toplum ve Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 442 vd.

53 Bab Mahkemesi, nr.3, s. 11b, 10 Rebiülahir 1077 (10 Ekim 1666)

54 Üsküdar Mahkemesi, nr.84, s. 107a, Evail-i Safer 1000 (18-28 Kasım 1591).

55 Galata Mahkemesi, nr. 259, s. 54b, 6 Muharrem 1138 (14 Eylül 1721).

56 Galata Mahkemesi, nr.90, s. 6a, 3 Şaban 1073 (13 Mart 1663).

57 Mahkemeye getirilmiş sorunların sadece bireylerin değil tarafların aidiyetleri ve sosyal ilişkileri bağlamında düşünülmesi gerektiği hakkında bk. Zeynep Dörtok Abacı, "Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri", *OTAM*, 20, Ankara 2006, s. 115 ve Tamdoğan, "Sulh", s. 51.

bir tutumdur.⁵⁸ Yine Osmanlı mahkemesinin iflas kararına varmadan önce detaylı bir araştırma yaptığının ve sözü geçen kişilerin dinlendiğinin bir göstergesiydi.⁵⁹

4. İflas Duruşmalarının Mahkemede Görülmesi

Doğal olarak iflas kararını veren kadının kendisidir. İflas süreci çok aşamalı olarak işlediğinden kadı bütün süreçlerini takip ediyor ve iflasa karar veriyordu. İslam hukukunda kadının verdiği iflas hükmüne *teffis* denmekteydi.⁶⁰ Mahkeme kayıtlarına yansdığı üzere kadının karar vermesinden sonra iflas hüccetleri düzenleniyordu.⁶¹

İflas kararı alınmadan önce duruşma esnasında eğer taraflar arasında hapis sürecinde bir anlaşma hasıl olmamışsa ilgili şahsın müflis olup olmadığına dair alacaklı ile borçlu arasında adeta bir ispatlama mücadelesi yaşanmaktaydı. Buna göre medyun, şahitler vasıtası ile iflas ettiğine dair bir kanaat oluşturmaya çalışırken, dâyin ise medyunun geri ödeme için kâfi bir zenginlik düzeyinde oluşunu yine şahitler aracılığı ile ispatlamaya çalışırdı. Buna dair bir örnekte Zeromali adlı hapsedilmiş borçlu, şahitlerin ifadesi sonrasında müflis olduğuna dair bir hüküm verdirtmiş, Nikola adlı alacaklı ise bütün uğraşlarına rağmen iddiasını ispatlayamamıştı.⁶²

a. Dâyin ve Medyûnun İfadesi: İflas kararı almak için kadının göz önünde bulundurduğu kriterler değişkenlik göstermekteydi. Ancak genellikle iflas başvurusunun yapılmasından sonra kadı bir iflas kararı alacaksa ilk önce dâyini dinlerdi. Ardından alacaklının görüşüne başvurur, müflis adayının borçlarını ödeyecek kudreti olup olmadığına dair ifadelerini alırdı. Bahsedildiği üzere iflas kararının verilmesinde alacaklıların kadıya iflas teklifi yol gösterici olmaktadır. Bir örnek davada borçları yüzünden hapse

58 Awad-Robert, agm., s. 990.

59 Bu iki kavrama yüklenen topluluğu temsil etme yetkisi ve otoriteler ile müzakere hakkı için bk. Özer Ergenç, "Toplumsal Düşünce Açıklama Kanalı Olarak 'Cemmi Gafir ve Cem'-i Kesir", *XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010, Ankara, Kongreye Sunulan Bildiriler: Osmanlı Tarihi*, IV/II, Ankara 2015, s. 1063-1071.

60 Atar, *agt.*, s. 26-27 ve Samavati, agm., s. 207.

61 İflas hücceti örnekleri için bk. Bab Mahkemesi, nr. 11, s. 2b, 17 Cemaziyelahir 1081 (1 Kasım 1670); İstanbul Mahkemesi, nr.10 s. 151a, 5 Muharrem 1073 (20 Ağustos 1662) ve İstanbul Mahkemesi, nr.12, s. 109a, 27 Rebiülahir 1074 (28 Kasım 1663). Ayrıca bk. van den Boogert, *age.*, s. 207.

62 Bab Mahkemesi, nr.197, s. 64b, 28 Zilhicce 1162 (9 Aralık 1749).

atılmış olan Sava veled-i Yovana adlı zımmînin borçlandığı Zakarya isimli şahıs mahkemede hazır bulunmuş, borçlandığı diğer şahıs Attar es-Seyyid Süleyman'ın da mahkemeye gelmesi lüzumlu görülmüştü. Adı geçen şahıs Edirne'de olmasına rağmen Zakarya'nın ifadesini yeterli gören kadı iflas kararını almış ve Sava'yı hapisten çıkartmıştı.⁶³

b. Medyûn Şahitlerinin İfadesi: Osmanlı mahkemesinde kadı karar verirken hükmüne en çok dayanak noktası yaptığı kişiler şahitlerdi.⁶⁴ Mahkemede şahitlerin verdiği ifadeler ve gösterdikleri tanıklıklar yazılı belgelere dayanmamasına rağmen kabul edilebilirlik düzeyi, Osmanlı Devleti gibi geleneksel bir mekanizmanın işleyişinde sözlü hafızanın sürekliliğine gösterilen hürmete binaen oldukça yüksekti.⁶⁵

Kadı iflas duruşmalarında şahitleri muhakkak dinlemekte, hapsedilen şahsın tüm mal varlığını kaybettiğine dair yaptıkları şahitlik, iflas kararının alınmasında kilit rol oynamaktaydı.⁶⁶ Mesela Nikola v. Yorgi adlı zımmînin tüm mal varlığını kaybettiğine ve hiçbir şeyinin olmadığına turşucu İbrahim Beşe ile doğramacı Süleyman b. Osman şahitlik etmişlerdi.⁶⁷ Mehmed Beşe b. Hasan'ın iflasına ve "...*sırrren ve alenen...*" herhangi bir mal varlığının olmadığına dair bir grup tanıdığı şahit olarak dinlenmişti.⁶⁸

c. Dâyin Şahitlerinin İfadesi: Takip eden aşamada iflası sorgulanan şahsın dâyine ödeme yapabilecek gücü olduğunu ispatlayacak şahitlerin ifadeleri alınmak istenirdi. Eğer varsa bu şahitleri alacaklı mahkemede hazır bulundururdu. Hâkim öncelikle böyle bir şahidin olup olmadığını sorardı. Örneğin kadı Nikola veled-i Yorgi adlı müflisin iflas etmediğine dair şahit olup olmadığını sorgulanmıştı.⁶⁹ Mehmet Beşe adlı mahpusun iflasına karar vermeden önce kadı herhangi bir zenginliğinin olduğuna dair bir şahidin mevcut olmadığını tutanaklara kaydettirmişti.⁷⁰

63 Bab Mahkemesi, nr.172, s. 76a, 18 Safer 1153 (15 Mayıs 1740).

64 İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûd'ül-'Udûlden Şuhûd'ül-Hâle Geçiş", *Osmanlı Araştırmaları*, 53, İstanbul 2019, s. 11.

65 Zeynep Dörtok Abacı "Söz Söyleyen Yoktur Sözüm Üstüne: Osmanlı Mahkemelerinde Toplumsal Kanaat Bağlamında Şahitlik ve Yemin", *Journal of Turkish Studies*, LI, Cambridge 2019, s. 47-50.

66 İflas hüccetleri içerisinde buna dair çokça örnek bulunmaktadır. Ayrıca bk. van den Boogert, *age.*, s. 254.

67 Bab Mahkemesi, nr. 11, s. 2b, 17 Cemaziyelahir 1081 (1 Kasım 1670).

68 İstanbul Mahkemesi, nr.12, s. 62a, 2 Safer 1074 (5 Eylül 1663).

69 Bab Mahkemesi, nr. 11, s. 2b, 17 Cemaziyelahir 1081 (1 Kasım 1670).

70 İstanbul Mahkemesi, nr.12, s. 62a, 2 Safer 1074 (5 Eylül 1663).

d. Müflise Kefalet

Duruşmaların sonraki aşamasında kadı tarafından iflasın hukuken kesinleştiği açıklanırdı. Ardından müflise kefil olacakların ifadeleri tutanaklara kaydedilirdi. Müflise kefalet mahkemenin üzerinde en çok durduğu konulardan biri idi.⁷¹ Hâkim çeşitli gerekçelerle müflise kefalet şartını ileri sürmekteydi. Böylece kadı iflas kararını verdikten sonra çoğu zaman müflisin yeteri kadar zenginleşip belirli bir mal varlığına kavuşmasından sonra borçlarını ödeyeceğine dair güçlü bir kanaat oluşmasını sağlamaya çalışmaktaydı. Bu yüzden çoğu davada iflasın kabul edilmesinden sonra müflis tarafından kefil gösterilmesi istemekteydi.

Kefiller genellikle yakın akraba, tanıdık, aynı mahalleli ya da hemşehrilerden oluyordu. Mesela, borcu nedeniyle hapsedilen aslen Erzurumlu yeniçeri emeklisi Mustafa Bey b. Abdullah'a yine yeniçeri ve aslen Erzurumlu olan bir hemşehrisi kefil olmuştu.⁷² Mustafa adlı müflisin hem şahsına hem de gerektiğinde mahkemeye getirilmesinde kardeşi Mehmed kefil olmuştu.⁷³ Hayim veled-i Bali adlı Yahudi'ye ise iflas kararı alındıktan sonra babası Bali veled-i Yako kefil olmuştu.⁷⁴

Kadı ya da mahkeme tarafından müflise kefil (ler) dört farklı hukuki süreç için istenmekteydi. İlki şahsın kendisi (*nefsine*) için yapılacak kefillikti.⁷⁵ Bunun en kuvvetli nedeni şahsın hapsin sonlandırılmasından sonra firar etmesine engel olmak amacına matuftu. Buna dair birçok mahkeme kaydı mevcuttur. Mesela müflis Nikola veledi-i Yorgi adlı zimmînin kendisine eşi ve bir diğer zimmî kefil olmuştu.⁷⁶ Diğeri ise ileride yeterli mal mülke kavuştuğunda borçlarını ödeyeceğine dair istenen kefillerdi. Bu Osmanlı hukuk dilinde *kefil-i bi'l-mâl* olarak adlandırılmaktaydı.⁷⁷ Üçüncü ve dördüncü kefillik türü esasen mala ve nefse kefillik içerisinde değerlendirilebilir. Ancak bunlar

71 Fukahânın müflise kefalet etmekle ilgili görüşleri için bk. Osman Safa Bursalı, "Galata ve İstanbul Mahkemelerinde Kefalet Sözleşmesinin Görünümleri, 1791-1795", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 9, İstanbul 2010, s. 53.

72 İstanbul Mahkemesi, nr.21, s. 105a, 22 Zilhicce 1107 (23 Temmuz 1696).

73 Rumeli Sadareti, nr.40, s. 12a, Evasıt-ı Receb 1033 (19 Nisan 1624).

74 İstanbul Mahkemesi, nr.20, s. 25b, 10 Muharrem 1100 (14 Kasım 1688).

75 *Kefil-i bi'n-nefs* için bk. Zeynep Dörtok Abacı, "Ahde Vefa: Kamu Düzenini Sağlama Aracı Olarak Bursa'da Nefse Kefalet Uygulaması (II. Selim Dönemi)", *Sultan II.Selim Dönemi ve Bursa*, ed. Fırat Yaşa, Osmangazi Belediyesi Yay., Gaye Kitabevi, Bursa 2020, s. 505 vd.

76 Bab Mahkemesi, nr.11, s. 2b, 17 Cemaziyelahir 1081 (1 Kasım 1670).

77 Bursalı, agm., s. 46 vd.

uygulamada farklı nedenlere bağlanmışlardır. Üçüncü tür kefillik gerektiğinde müflisin mahkemeye geleceğine dairdir. Bir örnekte iflasına karar verilen İsmail b. Ahmed'in mahkemenin talebi halinde kadı huzurunda olacağına dair bir tanıdığı kefil olmuştu. Bu kefil aynı zamanda müflisin nefesine yani kendisine de kefillik edeceğini beyan etmişti.⁷⁸ Dördüncüsü ise bir müflisin borcunu vadeler halinde ödemesine kararı verilmesi üzerine ödemelerin düzenli olarak yapılacağına dair kefillikti. Bununla ilgili bir örnekte Hilal b. İlyas adlı müflisin, borcundan dolayı her ay kırk akçe ödemesi hususunda ödeme planına sadık kalacağına dair Hacı b. Ramazan kefil olmuştu.⁷⁹

Kefilliğin iflas davalarındaki önemine rağmen bazı duruşmalarda müflise kefil istenmemiştir. Mesela Yüheyra veled-i Yasef'in iflas ettiğine hükmeden İstanbul kadısı, kefil istemeden onu hapisten çıkartmıştı.⁸⁰ El-Hac Fethullah adlı çörekçi de kefil talep edilmeden hapisten salıverilmişti.⁸¹ Yine Havyarcı Kaplan adlı zımmî, hem müflis ilan edilmiş, hem hapisten çıkarılmış hem de kendisinden kefil talep edilmemişti.⁸²

5. Yeni Alacaklıların Zuhuru

İslam hukukunda kadının iflas hükmü vermesinin bir bağlayıcılığı vardı ve karar müflisin borcu olan herkes için geçerliydi. Velev ki başka alacaklılar davada bulunmasınlar. Bu yüzden yeni dâyinlerin zuhuru yeni bir dava açılmasını gerektirmemekteydi.⁸³ Osmanlı uygulamasında bir şahıs hakkında iflas kararı alınmasından sonra yeni alacaklılar ortaya çıkmışsa müflisin ya da yeni alacaklıların başvurusu üzerine bir kez daha mahkeme yapıldığına dair örnekler vardır. Ancak bunlar yeni alacaklılara ilgili medyun için önceden iflas kararı alınmış olduğunun hatırlatılmasına yarayan celselerdi.

Müflislerin ya da ilgili kişilerin yeni alacaklıların ortaya çıkması üzerine kendi dava süreçleri ile ilgili olarak kadıya dilekçe ile başvurma hakkı bulunması bu tip davaların açılmasının ana etkeni gibi durmaktadır. Buna dair bir örnekte daha önce müflis ilan edilen Kostantin adlı zımmînin yeni alacaklıları zuhur

78 *Bab Mahkemesi*, nr.3, s. 11b, 10 Rebiülahir 1077 (10 Ekim 1666)

79 *Beşiktaş Mahkemesi*, nr.2, s. 12b, 10 Zilkade 966 (14 Ağustos 1559).

80 *İstanbul Mahkemesi*, nr.12, s. 106a, 19 Rebiülahir 1074 (20 Kasım 1663).

81 *İstanbul Mahkemesi*, nr.12, s. 109a, 27 Rebiülahir 1074 (28 Kasım 1663).

82 "...bilâ kefil habsden ütlâk...". [*İstanbul Mahkemesi*, nr.147, s. 5a, 11 Şevval 1241 (19 Mayıs 1826)]

83 Atar, "İflas", s. 510.

edince şahitler devreye girmişti. İlgili belgede *sikat-ı müslimin*⁸⁴ olarak tanımlanan bu şahitler daha önce iflas kararı alınmış olduğuna, zımmînin iflas esnasında elinde kalan mal mülkünün *gurema* yöntemiyle alacaklılara dağıtıldığına şahitlik etmişlerdi. Kostantin ayrıca borçlarını *tevkif* ettirmişti.⁸⁵

Bu davalarda kadı müflis için yeni bir hapis kararı vermezdi. Zira hukuken bir şahıs bir kez müflis olarak ilan edilmişse ve öncesinde hapis yatmışsa yeni alacaklılar yüzünden bir kez daha hapsedilmesine gerek görülmezdi. Yukarıda adı geçen Kostantin önceden dört buçuk ay hapsedilmesinden dolayı kadı bir kez daha zindana atılmasına gerek olmadığına karar vermişti. Bir diğer örnekte ise Mudanyalı zeytin tüccarı Triko veled-i Dimitrakî, satın aldığı zeytinin toplamda 4.473 kuruşluk ödemesini yapamadığında şikâyet edilmiş, üç ay hapis yatmıştı. Bir müddet sonra yeni alacaklılar onu yeniden hapsedirmek istediklerinde Triko bir dilekçe ile kadıya başvurmuş, kadı iflası kesinleşmiş şahsın yeniden hapse atılmasına gerek olmadığı yönündeki görüşünü sicile kaydettirmişti.⁸⁶ Yasef b. Arslan hakkında açılan dava da benzer bir kararla sonuçlanmıştı. Buna göre tüccar Ömer Çelebi b. Ahmed, *bürüncük* sattığı Yahudi Yasef veled-i Aslan'ın 100 kuruşluk borcunu ödememesinden dolayı dava etmişti. Kadı önceden hapsedilen Yahudi için yeni bir hapis kararına gerek olmadığını Ömer Çelebi'ye izah etmişti.⁸⁷

6. İflasın Reddedilmesi

İncelenen belgelerdeki iflas davalarının neredeyse tamamında iflas kararı veren kadılar nadiren de olsa iflas başvurusunu reddetmişlerdi. Buna dair incelenen defterlerdeki tek örnekte, ödeyemediği 808 kuruş borcu için Muhzır Ağa tomruğunda dokuz ay hapis yatan Veli'nin açtığı iflas davası aleyhine sonuçlanmıştı. Alacaklı olan üç şahıs, Veli'nin borcunu ödeyebileceğine dair şahitleri mahkemeye getirince kadı iflasın reddi kararı almıştı. Veli borcunu ödeyene kadar hapiste kalacaktı.⁸⁸

84 “...cema'at” içinde karşılaşılan olayları değerlendirirken, takındıkları tutum ve sözleriyle, toplumun diğer üyelerinin güvenini kazanmış, fakat görevli olarak çok önde görünmeyenler...” olarak açıklanan bu ibare için bk. Ergenç, “Toplumsal Düşünce Açıklama Kanalı ...”, s. 1070. Bir müflisin durumunu mahkemede dile getiren Galatalı sikâta işaret eden bir diğer belge için bk. Rumeli Sadareti, nr.40, s. 12a, Evasıt-ı Receb 1033 (19 Nisan 1624).

85 Bab Mahkemesi, nr. 197, s. 6b, 21 Rebiülevvel 1162 (11 Mart 1749).

86 Anadolu Sadareti Mahkemesi, nr.2, s. 4b, 9 Muharrem 1253 (15 Nisan 1837).

87 Bab Mahkemesi, nr.150, s. 66b, 10 Cemaziyelahir 1143 (21 Aralık 1730).

88 Bab Mahkemesi, nr.150, s. 107b, 10 Rebiülevvel 1143 (23 Eylül 1730).

7. Müflisin Takibi

Müflisin takibi hem alacaklı hem de kadı tarafından yapılmaktaydı. Burada daha çok alacaklının rol aldığı görülmektedir. Kadının hapis cezasını kaldırması ve iflas kararı almasında müflisin doğruluğu ve yalandan uzak kalması asıl gerekçe olduğundan alacaklının burada yapacağı en öncelikli girişimi müflisin takip edilmesini sağlamaktı. Müflisin mahkemeyi ve kamuyu yanıltacak bir gizli mal varlığının tespitinde alacaklı yeniden mahkemeye başvurma hakkına sahipti.⁸⁹

İflasın kanunen kabul edilmesinden sonra hem dâyin hem de medyûnun haklarını korumak için mahkemece bazı tedbirlerin ve bunlara yönelik kararların alındığı görülmektedir. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir. Hapisten çıkarılan müflise borçlarını ödemesi için belirli bir süre tanınmaktaydı. Belgelerde *imbâl* olarak adlandırılan bu sürenin ne kadar olduğuna dair bir açıklama yoktur. Ancak imhâlin makul bir zaman dilimini kastettiği mahkeme kayıtlarının dilinden anlaşılmaktadır. Borçlu takip edilerek ve borçlarını ödemesi için belirli bir süre verilerek insani açıdan koruma altına aldığı gibi, alacaklının hakkına kavuşturulmasının da gözetildiği anlaşılmaktadır.

Yüce mahkemenin oldukça insani bir yaklaşım olarak iflas davası sürecine dahil ettiği bu hukuki yaklaşım, müflise bir kez daha şans verme ve borçlarını ödemek için gerekli girişimlerde bulunma vaktini elde etme hakkına kavuşması anlamına gelmekteydi. Buna dair bir örnekte Nikola veled-i Yorgi adlı müflis hapisten çıkarılmış ve borçlarını ödemesi için kendisine imhal verilmişti.⁹⁰ Esasen imhalin iflas kararı alınmadan önce uygulandığı da olurdu. Mesela 1835'te hırsızlık nedeniyle mal ve paraları çalınan, alacaklıların taleplerini karşılayamayan ve iflasın eşliğinde olan Stefan ve Melkon adlı sarrafların kendi alacaklarını toplamak ve durumlarını düzeltmelerini sağlamak için yapılan görüşmeler sonunda gerekli sürenin verildiği görülmektedir.⁹¹

Müflisin takip edildiğini ortaya koyan diğer bir hukuki kavram ise *tevkif* idi. İmhal ile benzer bir Hukuki süreci ifade eden tevkifte alacaklıların müflisin borçlarına karşılık olarak kendilerine verebileceği bir şeylerinin olmadığını

⁸⁹ Awad-Robert, agm., s. 998.

⁹⁰ Bab Mahkemesi, nr. 11, s. 2b, 17 Cemaziyelahir 1081 (1 Kasım 1670).

⁹¹ Al-Akar, agm., s. 30 vd. Sarraf iflaslarının daha erken tarihli örneklerine mahkeme tutanaklarında şimdilik rastlanmamıştır. Bu konuda bk. Metin Ziya Köse, *Galata'da Sarraf İşletmeleri İşletme Yönetimi, Sermaye ve Yatırım (1691-1733)*, Kritik Yayınları, İstanbul 2021, s. 92-93.

beyan etmeleri üzerine ödeyecek durumuna gelinceye kadar borç geri ödemesi durdurulmaktaydı. Mesela borçları yüzünden hapsedilen Kostantin adlı zımmînin yeni zuhur eden borçlarından dolayı hapsedilmemesine, ancak yeterli zenginliğe ulaştığında⁹² borçlarını ödemesine karar verilmişti.⁹³

Kelime manası yasaklama, birini malını kullanmaktan men etme olan *hacir* iflas kararının alınmasından önce ya da sonra müflisin ticari hayatını yasaklama anlamına gelmekteydi. İslam hukukunda uygulanan ve yeri olan hacrin incelenen İstanbul mahkemesi kayıtlarında bir numunesine rastlanmamıştır. Bunun en temel nedeni kadının iflas kararı almadan önce borçlunun hapiste belirli bir süre kalmasına yönelik bir tercihi göz önünde bulundurmasından kaynaklanan bir bakış açısına sahip olmasıdır. Ayrıca kadının hacir kararı alması için dâyinlerin talepte bulunması gerekirdi.⁹⁴ İncelenen kayıtlarda kadından hacir talebinde bulunan bir dâyine rastlanmamıştır. Yine iflasın kabulünden sonrasına ait bir hacir örneği de yoktur. Bu açıdan bakıldığında kadılar müflislerin yeni bir hayat kurması, taahhüt ettiği borçlarını ödemesi ve para kazanabileceği yeni iktisadi faaliyetlere girmesini destekleyecek bir tavır sergilemiştir. Son olarak İslam hukukuna göre iflastan sonra hapis cezası ve meslekten men cezaları verilmekteyse de ele alınan örneklerde bu tarz bir karara rastlanmamıştır.

8. Müflisin Ölümü

İflas bir süreci ve müflisin ölümünden sonra da devam etmekteydi. Alacaklıların açtıkları davalar daha önce alınan iflas kararının bir kez daha mahkemeye taşınmasına neden olmaktaydı. Bu gibi davalarda da belirli süreçlerin işletildiği görülmektedir. Öncelikle müflisin ölümünden sonra alacaklıların dava açmalarından dolayı iflas sürecinin tamamlanmadığı, devam ettiği görülmektedir. Nitekim beytülmal emini Sinan b. Abdullah, daha önce ölen Dimitri veled-i Yani'nin Beşiktaş'taki metrukâtını talep edince hanımı Kali mahkemeye başvurmuş ve eşinin ölmeden müflis ilan edildiğini iki şahit vasıtası ile kadıya anlatmıştı⁹⁵. İflas davalarından bazıları ise ölen müflisin tanıdıklarının açtığı davalar şeklindeydi. Buradan edinilen izlenim bu davaların müflisin yakın arkadaşlarının yasal mirasçılarının borçlar

92 Belgede geçtiği üzere *vakt-i yesâr* ve *vakt-i meyseret*.

93 Bab Mahkemesi, nr. 197, s. 6b, 21 Rebiülevvel 1162 (11 Mart 1749).

94 H. Yunus Apaydın, "Hacir", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 14, İstanbul 2000, s. 517 ve Atar, *agt.*, s. 61.

95 Beşiktaş Mahkemesi, nr.2, s. 9b, 8 Zilhicce 966 (13 Eylül 1559).

nedeni ile rahatsız edilmelerini önlemeye yönelik olabileceğine dairdir. Nitekim debbağlar esnafının yazıcısı Sarı Yazıcı'nın müflisen ölümü üzerine borçlarının varislerinden alıverilmesi için açılan davayı yine bir yazıcı olan Mustafa başlatmıştı.⁹⁶

Alacaklının ölümü durumunda ise hapis cezası devam etmekte, ancak iflas davası açılabilmekteydi. Böyle bir örnekte alacaklı olan ölen kişinin yasal varisleri iflasına karar verilmiş olan Mehmet Kethüda'ya yeni bir dava açmışlardı. Mirasçılar müflis adayının ödeme kudreti bulunduğu dair şahit getirememeleri üzerine alacaklarından vazgeçmek durumunda kalmışlardı.⁹⁷

Ölen müflislerin miras ve metrukâtı ile alakalı davalarda şahitlik kurumundan istifade edilmesi Osmanlı hukuk düzeninin işleyişi ile yakından alakalıydı. Alacaklıların talebi üzerine açılan davalarda müteveffa müflisin ölmeden evvel iflas ettiğine dair şahitlerden gelen görüş dikkate alınmaktaydı. Nitekim böyle bir örnekte ölen bir zımmînin karısı aleyhine açılan bir alacak davasında kadı şahitleri dinlemiş, önceden iflasın vaki olduğu hükmünü vermişti.⁹⁸

C. Borçların Tasfiyesi: Bir Haciz Yöntemi Olarak Gurema

Basit bir şekilde tanımlanacak olursa gurema, müflisin mevcut mal ve para varlığının gerektiğinde satışı yapılarak, borçlarını karşılıyorsa tamamı ve karşılamıyorsa taksim edilerek alacaklılara dağıtılması anlamına gelmektedir.⁹⁹ Mal olanlar (değerli kağıtlar, gayrimenkuller vs.) satılarak paraya dönüştürülürdü. Ayrıca müflise borçlu olan kişilerden sonradan alınan paralar da alacaklılar arasında pay edilirdi. Keza müflisin alacaklı olduğu hallerde borçlarının doğrudan kendi alacaklılarına havalesi de mümkündü.¹⁰⁰ Daha geniş bir bakış açısıyla bakıldığında gurema müflisin alacaklıları anlamına da gelmekteydi. Bir belgede geçen "...*mezbûr Rıdvan Efendi müflisen müteveffa oldukça tereke-i mevcûdesi guremâsı beyninde taksim olunup...*" ifadesi bunu doğrulamaktadır.¹⁰¹

96 İstanbul Mahkemesi, nr.3, s. 32b, Evail-i Cemaziyelevvel 1027 (26 Nisan 1618).

97 Kismet-i Askeriye, nr.19, s. 24a, 1 Safer 1110 (9 Ağustos 1698).

98 Beşiktaş Mahkemesi, nr.2, s. 9b, 8 Zilhicce 966 (13 Eylül 1559).

99 Atar, *agt.*, s. 95 vd. ve Al-Akar, *agm.*, s. 32.

100 Al-Akar, *agm.*, s. 36. İslami uygulamada mukayyed havale olarak adlandırılan bu işlem bk. Ali Bardakoğlu, "Havale", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 16, İstanbul 1997, s. 508.

101 Rumeli Sadareti Mahkemesi, nr.40, s. 24a, Evası-1 Şaban 1033 (28 Mayıs-8 Haziran 1624).

Kadının iflas kararı almasından sonra eğer müflisin elinde hala bir miktar para ya da mal varsa bunlar alacaklılara öncelikli, eşit ya da müflisin eldeki parasının kâfi derecede olmaması dolayısıyla oranlanarak yani pay edilerek dağıtılmaktaydı. Kadı tarafından görevlendirilen bir mahkeme vazifelisi yaşayan bir müflisin para ve mal sayımı yapardı. Müflis ölmüşse yasal mirasçılarının huzurunda şahsi tereke sayımı yapılırdı. *Kısmet-ı gurema* adı verilen bu işlem sonrasında alacaklılara hakları dağıtılırdı. Alacaklının para borçlarını yine para ile alması İslami iflas hukukunun temel kuralı olduğunda müflisin malları varsa satılır, paraya dönüştürülür ve dağıtılırdı.¹⁰² Bu uygulama mahkeme defterlerine *alâ vecih'l- guremâ iktisâm*¹⁰³ şeklinde kaydedilmekteydi. Buna dair bir örnekte çeşitli kimselere borcu nedeniyle önce hapis yatan Kostantin'in iflas ettiğine hükmedilmiş, daha sonra elinde kalan son sermayesi alacaklılar arasında guremâ yöntemi ile bölüştürülmüştü.¹⁰⁴

Guremâya konu olan terekelerdeki para ya da mal paylaşımının nasıl yapıldığına dair örnekler mevcuttur. Mesela iki para vakfından kredi çeken, borçları nedeniyle hapsedilen ve burada ölen müflis Drako veled-i Mihal'in terekesi guremâ taksimine tabi tutulmuştu. Mehmed el-Fenâri evkafından aldığı 27.000 akçenin ancak 13.500 akçesi gurema taksiminden sonra vakıf mütevellisine teslim edilmişti. Yine Yusuf el-Fenâri vakfından temin ettiği 6.000 akçenin ise ancak yarısı bahsi geçen vakfın mütevellisine verilmişti.¹⁰⁵ Görüldüğü üzere her iki ödemede 1/2 kuralı uygulanmıştır. Ancak ölen zimmînin başka borçları olup olmadığına ve toplam tereke miktarının ne olduğuna dair bir bilgi verilmediği için bu oranın neden uygulandığı açık değildir.

Bir diğer örnekte ise müflis Yani'nin gayrimenkulleri satıldıktan sonra alacaklılara bir kuruşta yirmi beş pare olacak şekilde oranlanmıştı.¹⁰⁶ Buradaki oran ise ¼ şeklindeydi. Muhtemelen müflisin elde kalan malları alacaklı sayısına ve dâyinlere dağıtılacak meblağa göre oranlanarak belirlenmişti.

102 Atar, agm., s. 511.

103 Bab Mahkemesi, nr. 197, s. 6b, 21 Rebiülevvel 1162 (11 Mart 1749).

104 Bab Mahkemesi, nr. 197, s. 6b, 21 Rebiülevvel 1162 (11 Mart 1749).

105 Üsküdar Mahkemesi, nr.84, s. 78b, Evahir-i Zilhicce 1000 (27 Eylül-7 Ekim 1592). Bir fetvaya göre vakıf mütevellileri iflas nedeniyle vakfa yapılan eksik ödemeden sorumlu tutulamazlardı (Süleyman Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 79). Üsküdar'da Fenâri ailesi vakıfları için bk. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûni Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 252, 272.

106 BOA., TS. MA.e., nr.149/23, 23 Muharrem 1215 (16 Haziran 1800).

Guremada yaşanan problemlerden biri iflasın vaki olmasından sonra müflisin sayım esnasında bulunmamasından kaynaklanmaktaydı. Bu yüzden gurema taksiminde bulunan ilgili görevlilerin buna riayet etmesi ve şahsi tasarrufta bulunmaması gerekirdi. Mesela İzmir'de bir bakkalın borçlandığı bir Rus tüccarın başvurusu üzerine guremadan alacağı olan payın ödenmesi durdurulmuştu. Zira gurema müflis hazır bulunmadan yapılmıştı.¹⁰⁷

Guremada yaşanan problemlerden bir diğeri ise müflisin mallarına el konulup satıldıktan sonra alacaklılardan birinin kendi payına isabet eden kısmı kabul etmemesiydi. Buradaki temel kural alacaklıların gurema taksimini kabul etmiş olmaları zaruretiydi.¹⁰⁸ Aksi halde paylaşım durdurulmakta, paylarına razı olanlar diğer alacaklıların paylaşımı kabul etmelerini beklemek zorunda kalmaktaydılar. Bazen müfliste alacağı olan devlet de beklemek zorunda kalıyordu. Mesela, Şapçı Tanaş adlı şahıs Yani veled-i Kostî'den ipek satışından dolayı alacaklarını tahsil edememişti. Yani, önce hapsedilmiş, sonrasında iflası ilan edilmişti. Alınan tasfiye kararından sonra gerçekleşen gurema taksimine Tanaş itiraz edip payına düşen alacağı reddetmişti. Bunun üzerine müfliste devlet adına mukataa alacağı olan Ergılaştı voyvodası İshak vaziyeti merkezi hükümete bildirmişti.¹⁰⁹

Gurema iflas eden Avrupalı tüccarın metrukâtına da uygulanmaktaydı. Müstemen tüccarlardan iflas ilan edenler olursa onların eşya, mal, para ve mülkleri guremaya tabi tutulup hak sahiplerine alacakları oranında taksim edilmekteydi. Mesela Koron'da iflas edip sonrasında kaçan Fransız tüccar Misakoza Savanir'in metrukâtı her ne kadar Fransa konsolosu tarafından denetim altına alınmışsa da dâyinler kadiya başvurmuşlar, guremaya tabi tutulması gereken her türlü eşyanın sayımı yapıp değeri belirlendikten sonra paylarına düşeni almayı talep etmişlerdi.¹¹⁰

Gurema ölen müflisin terekesine de uygulanmaktaydı. Mesela debbağlar esnafı yazıcılarından Sarı Yazıcı olarak bilinen Mustafa, ölmeden evvel birçok kişi ve müesseseden borç almıştı. Bu kişiler ve iki vakıf idarecisi alacaklarını terekesinden talep etmekteydi. Ancak Sarı Yazıcı müflisen öldüğünden hanımı Mümine bint-i Mahmud terekeden eline hiçbir şey geçmediğini beyan ve yemin edince alacaklıların davası düşmüş oldu.¹¹¹

¹⁰⁷ BOA., C.HR., nr.41/2020, 27 Ramazan 1209 (17 Nisan 1795).

¹⁰⁸ Al-Akar, agm., s. 32.

¹⁰⁹ BOA., TS. MA.e, nr.149/23, 23 Muharrem 1215 (16 Haziran 1800).

¹¹⁰ BOA., AE.SSLM.III, nr.199/11908, 15 Şaban 1219 (19 Kasım 1804)

¹¹¹ İstanbul Mahkemesi, nr.3, s. 32b, Evail-i Cemaziyelevvel 1027 (26 Nisan 1618) ve Kuran, *age.*,

Bu uygulamanın yapılmasının bazı faydaları bulunmaktaydı. Mesela gurema aynı zamanda kesin iflas anlamına geldiğinden yeni borçluların ortaya çıkması halinde müflisin yeniden hapsedilme ihtimali de ortadan kalkmış olmaktaydı. Yine çoğu kez müflisin beyanı üzerine gurema taksiminin yapılmış olması onun iyi niyetine işaret etmesi açısından hapisten çıkmasında etkili olmaktaydı.

Gurema uygulamasının Osmanlı hukuk sisteminin değişime tabi olduğu 19. yüzyılda hala uygulamada olduğu görülmektedir. Mesela bakkal işletmesini iflas nedeniyle kapatan Nikola adlı zımmî, elinde kalan son mal varlıklarını satıp gurema yöntemi ile alacaklılara taksim etmişti.¹¹² Yine Mudanyalı zeytin tüccarı Triko'nun iflası ilan edildiğinde elindeki tüm mal varlığı satılmış ve alacaklılar arasında dağıtılmıştı.¹¹³

II. İflas ve Ekonomik Boyut

İflasın çok boyutlu etkisi ve sonuçları daha ziyade iktisadî alanda görülmekteydi. Neticede bir şahsın, işletmenin ya da kurumun iflası piyasaları ve kurumsal yapıyı doğrudan etkilediğinden devletin kendisi, idarecisi ve ekonomi bürokratları buna yönelik tepkiler ya da davranışlar sergilemekteydi. Bu kısımda bu menfi iktisadi sonucun Osmanlı ekonomisini ilgilendiren tüm yönleri irdelenmeyecek müste'menler, işletmeler ve kurumlar ile devletin iflasla ilgili nasıl bir bakış açısına sahip olduğu ortaya konacaktır.

A. Avrupalılar ve İflas

Yeni Çağ'da Osmanlı Devleti sınırları içerisinde meydana gelen ve Avrupalıların bir şekilde müdahil oldukları iflasla alakalı dava ve süreçlerini çok katmanlı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Zira bir Osmanlı uyruklusunun iflasından etkilenen Avrupalıları neler bekleyeceği yanında müflis bir Avrupalı ile iş münasebeti olan Osmanlı tebaasının durumunun ne olacağı ancak belirli koşulların ve hukuki yaklaşımların devreye girmesi ile çözümlenebilirdi. Ayrıca neredeyse diplomatik dokunulmazlıkları olan elçilik ve konsolosluk görevlilerinin iflasla ilgili iş takibi, Osmanlı mercileri ile görüşmeleri, bir kısmı ticaretle uğraşan bu görevlilerin iflasla doğrudan ya da dolaylı olarak bir şekilde karşılaşmaları durumunda nasıl bir yol izleneceği hususları bir yerde o zamanın milletler arası hukuk normlarına göre çözümlenmesi gereken meseleler arasında yer almaktaydı.

s. 164-166.

112 İstanbul Mahkemesi, nr.137, s. 35b, 27 Rebiülevvel 1237 (22 Aaralık 1821).

113 Anadolu Sadareti Mahkemesi, nr.2, s. 4b, 9 Muharrem 1253 (15 Nisan 1837).

Osmanlıların Avrupalılar ile olan münasebetlerinde ahidnameler birçok konuda olduğu gibi iflasla ilgili sorunlarda yol gösterici olmaktadır.¹¹⁴ Zaman içerisinde gelişmelerin yol göstericiliğinde değişik milletlere verilen ahidnamelere iflasla ilgili maddeler konulması meselenin önemli olarak görülmesinin bir sonucu olmalıdır.¹¹⁵ Bunun dışında Osmanlı yönetimi Avrupalılar ile iş gören Osmanlı tebaasından ticari, finansal ve kefalet işlemlerini muhakkak kadı huzurunda hüccet alınarak yasallaştırılmasını şart koşmaktaydı. Aynı bakış açısı Osmanlı tebaası ile iş akdi yapan Avrupalılar içinde geçerliydi. Buna dair bir örnekte müflis ya da firari bir İngiliz müste'menin geride bıraktığı borçlar kefil olduğu iddiasıyla başka bir İngiliz'den talep edilemeyecekti. Zira ilgili ticari iş (kefalet) için kadıdan mutlak surette bir hüccet temin edilmiş olması şartı aranmaktaydı. Sadece şahitlerin olması da yeterli görülmemekteydi.¹¹⁶

Bir diğer örnekte dellal Artin'e 18.199 kuruş borç veren İngiltereli üç müste'men, alacaklarını tahsil edemeyince İstanbul mahkemesine başvurmuşlar, Artin'i hapsedirmişlerdi. Yaklaşık on altı ay sonra Artin'in doğrudan kendisinin açtığı iflas davasını takip etmişlerdi. Artin'in müflis olduğuna dair mahkemeye çıkardığı şahitleri dinlemişlerdi. Kadının kendilerinden istediği borçlunun daha başka serveti olabileceğine dair şahit talebini ise yerine getirememişlerdi.¹¹⁷

Avrupalı olup da Osmanlı coğrafyasında ticari ya da ekonomik faaliyette bulunanların bazıları iflas süreçleriyle karşılaşmalarında ikili bir hukuki süreçle karşılaşmaktaydılar. Hem tabi oldukları elçilik ya da konsolosluk gereken işlemleri yapmakta hem de şer'i mahkemede Osmanlı iflas hukuku kuralları işletilmekteydi. Her iki durumda da diplomatik temsilcilerin girişimleri ve Osmanlı mercilerinin uygulamaları ile iflasın hukuki boyutları yasal çerçeve içerisinde değerlendirilecek hale getiriliyordu.¹¹⁸

Buna rağmen Osmanlı mahkemelerinin Avrupalı tüccarların iflas davalarını sonuçlandırması kolay olmamaktaydı. Çoklu bir denklem niteliğinde olan bu tip davalarda etkileyen ve etkilenenlerin Osmanlı toplumunun ve müflisin

114 Ahidnameler için bk. Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidname", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1, İstanbul 1998, s. 536-540.

115 Kapitülasyonlara iflasla ilgili maddelerin konulma nedenlerine dair bk. van den Boogert, *age.*, s. 204-205.

116 Kuran, *age.*, s. 901-904.

117 İstanbul Mahkemesi, nr.148, s. 72b, 10 Zilkade 1242 (5 Haziran 1827).

118 van den Boogert, *age.*, s. 203-257, özellikle 222-223.

kendi uyruğunda olan ticari çevresinin geniş bir kesimini kapsaması davanın çözümlenmesini uzun yıllara yaydığı gibi yerel mahkeme dışında merkezi idarenin de devreye girmesine neden olmaktadır. 1530'larda Suriye'de değerli taş ticareti yaparken iflas eden ve hapiste iken ölen Venedikli tüccar Marco Priuli'nin davası Şam kadısının, yerel güçlerin, divan-ı hümayunun, Venedik elçisinin, Venedik yönetiminin, Venedik yargıçlarının, ailesinin, alacaklıların, borçluların ve ilgili diğer kesimlerin müdahil oldukları bir hukuksal süreci başlatmış olmaktadır.¹¹⁹

Avrupalıların iflasla ilgili her türlü hukuki girişimlerinde diplomatik görevlilerin Osmanlı mercileri ile yapılacak görüşme ve yazışmalarda etkin bir rol üstlenmekteydiler. Mesela, herhangi bir iflasın vuku bulmasında Avrupalıların bir şekilde dahil oldukları süreçler yine diplomatik görevliler tarafından takip edilmekteydi. Aleksan ve Nikogas adlı tüccarların iflası dolayısıyla süreci takip etme vazifesini alacaklıların talebi üzerine uhdelere alan iki Danimarkalı tüccarın bu hususta Danimarka elçiliği maslahatgüzarının desteğini aldıkları görülmektedir. Buna göre müflislerde alacağı olan ama bu arada devlete de borcu olan sarraf Refail'in müflislere ait olan ve İstanbul'a gemiyle getirilen revgan-ı sadenin satışından sonra alacağı olan dokuz bin kuruşu hazineye takas ettirme isteği kabul edilmişti.¹²⁰

B. İşletmeler ve İflas

Bildirinin önceki bölümünde daha çok şahısların münferiden düştükleri iflas süreçlerinden bahsedilmiştir. Yeni Çağ boyunca Osmanlı'da çeşitli işletmelerin iflası da söz konusu olmuştur. Klasik fıkıh kitaplarında işletmelerin iflasa tabi olup olmadıklarına dair bir açıklama yoktur. Buna rağmen hükmi şahsiyetlerinden dolayı müesseselerin iflaslarının kabul edilmesi gerektiği fikri ileri sürülmektedir.¹²¹

İşletmelerin bir kısmı iyi yönetilemediklerinden, bir kısmı devletle olan akitlerini yerine getiremediklerinden, bir kısmı ise finans ve kredi problemleriyle karşılaştıklarından iflas etmişlerdi. Burada konunun genişliğine ve derinliğine istinaden bazı açıklamalar yapılacaktır. Ancak bu hususta daha derinlemesine araştırma yapmak bir zorunluk gibi durmaktadır.

119 Francisco Apellaniz, *Breaching the Bronze Wall Franks at Mamluk and Ottoman Courts and Market*, Brill, Leiden-Boston 2020, s. 215, 273 vd.

120 BOA., C.IKTS., nr.3/127, 12 Cemaziyelahir 1225 (15 Temmuz 1810).

121 Fahrettin Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 284.

Oldukça meşhur olan celeplerin 16. yüzyılda yaptıkları iş gereği piyasa fiyatının altında devlete sattıkları canlı hayvanlar nedeniyle iflasa sürüklenmeleri zaten beklendik bir durumdu. Bunların birer işletme sahibi olarak boyuna zarar etmeleri ve akabinde iflas süreçlerini yaşamaları esasen kurumsal iflasın nedenlerini ve sonuçlarını anlamada oldukça yol gösterici olacaktır.¹²² Yine celeplerle bağlantılı olarak iş yapan İstanbul kasapları da çeşitli nedenlerle sürekli olarak iflas etmekteydiler.¹²³

Celepler ve kasaplar dışında çeşitli işletmelerin iflas etmeleri şaşırtıcı değildir. İflas eden işletmelerin başında fırınlar gelmektedir. İşletme mantığı açısından faaliyetleri devlet ve ilgili loncanın kontrolü altında olan fırınların gedik sistemi ile çalıştırılmasına bağlı olarak birçok ortaktan meydana gelmesi yanında sürekli devlete ve kapan tüccarlarına borçlanılan bir düzende çalışmaları iflası da beraberinde getirmekteydi. Bu sebepler dışında devletin buğday ve un tedarikinde çeşitli sebepler yüzünden yaşadığı sorunlar uncu ve unlu mamul üreticilerini doğrudan etkilemekteydi. İflasların önemli bir kısmı bu sebepler yüzünden meydana gelmekteydi.¹²⁴

Fırın gediğine sahip olanlar oldukça kırılğan olan bu yapıda işletmelerini çalıştıramaz duruma geldiklerinde ya kaçıyorlar ya da iflas ettiklerini ilan ediyorlardı.¹²⁵ Bazen işletmelerini kurtarmak için gediklerini rehine koydukları da oluyordu. Bu durumda fırınların yeni gedik sahipleri tarafından işletilmesi için hem loncadan hem de devletten çalışma izni almaları gerekiyordu.¹²⁶ Böyle bir örnekte Bahçekapısı ve Hocapaşa'daki iki fırın ve iki değirmeni işleten gedik ortağı sekiz kişiden bazıları firar etmiş bazıları da iflas ettiklerini duyurmuşlardı. Lonca kethüdası bu işletmelerin yeniden işlerlik kazanması için yeni gedik sahiplerine verilmesi teklifinde bulunmuş, başvurusu kabul edilmişti.¹²⁷

122 Celeplerin iflas etme süreçlerini açıklayan bir örnek için bk. *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566)*, haz. Hacı Osman Yıldırım vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1994, s. 278.

123 Antony Greenwood, *Istanbul Meat Provisioning: A Study of Celebkeşan System*, University of Chicago Doktora Tezi, Chicago 1988, s. 156.

124 Kaya, *agt.*, s. 212-213.

125 Böyle bir örnek için bk. Yusuf Alperen Aydın, *Müteşebbis ve Devlet 18. Yüzyılda Peksimetçibaşı Nureddin Ağa'nın Yükselişi*, Kitabevi, İstanbul 2016, s. 66-67.

126 Fırıncı esnafı bu durumdan şikayetçiydi. Çünkü gediğin yeni sahipleri çoğunlukla meslek dışından olan kişilerdi. Bu konuda bk. Koyuncu Kaya, *agt.*, s. 282.

127 *İstanbul Mahkemesi*, nr.56, s. 22a, 9 Cemaziyelevvel 1202 (16 Şubat 1788).

İşletme iflaslarının bir diğer örneği ise mukataalardı. Buna dair bir örnekte Haymana mukataasını mülkane usulü ile işleten İsmail'in iflası üzerine mukataanın devlet hazinesine girmesi gereken meblağın tedarik edilmesi ve bu işletmenin diğer işlerini görmek üzere bir nazır atanması talebi ile sadrazamın gönderdiği telhise padişah oluru verilmişti.¹²⁸ Yine Kıgı mukataasını ortaklaşa işleten iki mukataacıdan biri olan Hacı Ali, müffisen ölmüştü.¹²⁹ Cizye mukataalarının işlerini görecek cizyedarlardan iflas etmiş olanlara yeni cizye toplama hakkı verilmemesini isteyen bir sadrazam arzına göre, bunların isimlerinin kayıtlı olduğu defterlerin defterdar tarafından padişaha sunulduğu, kendisinin bu hususta dikkatli olacağı ve ilgili deftere bakacağı bilgisini vermişti. Padişah ise hattı hümayunu ile bu konudaki ihtimamın devam etmesi yönündeki görüşünü açıklamıştı.¹³⁰

Bilindiği gibi, Osmanlı özel finans sektörüyle bağlantılı olmak üzere sermaye ve işgücü temelli *mudarebe*, *muvafada*, *inan ve vücut* gibi şirket türleri bulunmaktaydı.¹³¹ Bu gibi şirketlerin iflasıyla ilgili ne yazık ki incelenen belgeler suskun kalmaktadır. Buna rağmen Osmanlı şirket kültüründe iflasların nasıl meydana geldiği ve hukuki düzen içerisinde nasıl çözüme kavuşturulduğuna dair araştırmaların derinleşmesi gerekir. İlgili vesikalarda buna dair bir veriye rastlanmamıştır. Ancak şirket ortaklarından birinin iflasına yönelik bir bilginin mevcut olduğu bir belgeye göre uncu Karabet'in alacağı yüzünden açmış olduğu davada borçlu yağcı Vasil'in, borcunu ödememek için dört sene önce borcun önceden iflas etmiş olan ortağı Yorgi'ye ait olduğunu beyan etmesi mahkemece kabul edilmemişti.¹³² Vasil'in iflas uygulamalarına vakıf olduğu ve bunu kendi çıkarı için kullanmak istediği sonucu çıkarılabilir.

C. Devlet ve İflas

Şahıs, işletme ve kurumların iflasını padişahın kendisi ve merkezdeki üst düzey bürokrasi yakından takip etmekteydi. Bu ilgi değişik nedenlere matuf olarak gerçekleşmekteydi. Öncelikle iflas kararı aldırılmak isteyenler doğrudan padişaha, sadrazama, şeyhülislama ve diğer üst düzey devlet

128 BOA., İE.ML., nr.112/10647, 2 Zilhicce 1117 (17 Mart 1706).

129 BOA., A.DVNSMHM.d, nr.115/1966, 20 Ramazan 1119 (15 Aralık 1707).

130 BOA., TS. MA.e, nr.791/54, 21 Ramazan 1185 (28 Aralık 1771).

131 Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 7.

132 İstanbul Mahkemesi, nr.94, s. 36a, 7 Rebiülevvel 1223 (3 Mayıs 1808).

idarecilerine başvurma hakkına sahip olduklarından kadının alacağı iflas hükmüne müdahale etmeseler bile davanın seyrini takip etme hakkını ellerinde bulunduyorlardı. Mesela merkezi otoritenin şahsi bir iflas sürecine müdahil olduğu bir davada yapılmasını istediği şey açık bir şekilde resmedilmiştir. Buna göre padişah, İskilipli Mehmet b. İlyas adlı hapisteki şahsın durumunun onu tanıyanlardan sorulmasını ve eğer iflas ettiği beyan edilirse buna göre bir hüccet verilmesini emretmişti.¹³³ Keza borcu nedeni ile hapse atılmış olan Musa b. İsa adlı mahpus muhtemelen sadrazama bir arzuhalle başvurduğundan Rumeli kazaskerliği makamından gelen buyruğuya göre adı geçen Musa'nın iflası sabit olursa hapisten çıkarılması istenmekteydi.¹³⁴

İkincisi, belgelere yansıdığı üzere İstanbul ve bilâd-ı selâse kadıları çeşitli nedenlerle iflas davaları söz konusu olduğunda üst yönetimi bilgilendirmekteydi. Bu durumda devletin yakın ilgisi söz konusu olmaktadır. İflasla ilgili davalardan merkezi otoritenin kadılardan bilgi alması *ma'ruz*lar yolu ile olmaktadır. Bazen kadılar merkezin talebi olmamasına rağmen iflas davalarının sonuçlarını merkezi yönetime bildirmekteydiler. Bununla ilgili İstanbul mahkemelerinde *ma'ruz* örnekleri mevcuttur.¹³⁵

Üçüncüsü ise doğrudan devleti alakadar eden ve iktisadi yönü olan şahıs, işletme ve kurumların iflas etmeleri halinde devlet ve onu temsilen merkezi yönetim ve bürokrasi süreci yakinen takip ediyorlardı. Bazen bir hayli yüklü, geri ödemesi yapılamamış bir krediye bağlı gerçekleşen şahsî iflas davaları, bazen bir mukataanın işletmecilerinin iflasa sürüklenmesi, bazen de devlete hizmet sunan ve devlet adına iş gören bir esnaf kolunun ya da bir görevlinin iflas süreçleri devlet tarafından ihtimamla takip edilmekteydi.¹³⁶

İşletmelerin ve esnafın iflas etmesi durumunda ya da iflasa sürüklenmemeleri için devletin yardımını istemeleri iflasla ilgili devlet müdahilliğinin bir başka

133 İstanbul Mahkemesi, nr. 20, s. 44b, 10 Safer 1100 (4 Aralık 1688).

134 Rumeli Sadareti, nr.127, s. 3b, 3 Ramazan 1090 (8 Ekim 1679).

135 *Ma'ruz Osmanlı bürokrasisinde alt idarenin üst yönetim birimlerine sundukları diplomatik belge türüdür. Ma'ruz için Tak, age., s. 178-184 ve Işık Tamdoğan, "Qadi, Governor and Grand Vizier Sharing of Legal Authority in 18th Century Ottoman Society", AJAMES, 27/1, 2011, s. 240.*

136 Lahsa'da âmil olan Süleyman'ın iflas ettiğini beyan etmesine rağmen devleti dolandırıp, devlete teslim edilmesi gereken paraları karısına vererek kaçmasına neden olduğunu açıklayan ve yöneticilere bu konuda alınacak tedbirleri sıralayan hüküm için bk. *3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968-1558-1560*, haz. Nezihi Aykut vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993, s. 727.

gerekçesi idi. Mesela bir örnek vakada bir çörekçi dükkanında kaliteli ekmek üreterek satan Çörekçi Çoço'nun faaliyetinin engellenmesini isteyen aynı bölgedeki iki ekmekçi fırıncı, durdurulmaması halinde iflas edebileceklerini ileri sürmekte bu konuda devletten destek istemekteydiler.¹³⁷ Birer işletme sahibi olan tüccarların da esnaf gibi iflasa sürüklenmemek için devletten yardım istemeleri gayet olağandı. Örneğin, Giritli bir grup sabun tüccarının İstanbul'a getirdikleri sabun ve sabun yapımında kullanılan malzemenin ekserisinin müflislerin eline geçmesine gösterdikleri tepki cevabını bulmuştu. Gönderilen fermana göre eğer bir kimse kendini iflasa çıkarmışsa elinde kalan malları satılacak ve hak sahiplerine paylaşılacaktı.¹³⁸

Devletin iflasla ilgisi bir açıdan zorunluydu. Çünkü devlet adına iş gören ya da devletle ortaklaşa bir iktisadi faaliyet içerisinde olanların devlete ödenmesi gereken payları ödeyememeleri durumunda sürecin nasıl işletilmesi gerektiği devlet adamlarının sorumluluğundaydı. Nitekim devlete borcu olan bir müflisin ödeme kudreti yoksa ve bir başkasında alacağı varsa borcuna takas edilmek üzere alacaklı olduğu kişiden tahsil edilme yoluna giden devlet, bunun için bir mübaşir görevlendirirdi. Buna dair bir örnekte Kamaraş Acı Masko adlı zımmî tüccar iflas ettiği için devlete ödemesi gereken büyük miktardaki gümrük vergisinin alacaklısı olduğu Yergöğü'ndeki Bostancızâde Mehmet ve kardeşinden tahsil edilmesini talep etmişti.¹³⁹

Devletin iflas süreçlerinde sadece müflisleri değil aynı zamanda alacaklıların haklarını korumada da etkin bir rol üstlendiği ileri sürülebilir. Alacaklılar tıpkı müflis adayları ve müflisler gibi yönetime başvurular, haklarını bir şekilde savunurlardı. Buna dair bir örnekte Edirne'de müderrislik yapan Küllabî Ahmed Efendi, kendisine sekiz yüz kuruşluk borcu nedeniyle hapse atılan Kasap Ahmet'in iflas davası açtığını, ancak iki şahidin onun yesârına şahitlik ettiğini, bu yüzden hapisten çıkarılmamasını emreden bir ferman talep etmişti. İşlem görmüş bu dilekçenin üstünde borcunu eda etmediği müddetçe hapisten çıkarılmaması emri verilmişti.¹⁴⁰

137 İstanbul Mahkemesi, nr.24, s. 69a, 27 Rebiülevvel 1139 (22 Kasım 1726).

138 İstanbul Mahkemesi, nr.78, s. 28b, 25 Zilkade 1216 (29 Mart 1802). Bu tarihten yaklaşık on gün önce yine bir kısım tüccar bu kez kendini iflasa çıkaran bakkalların kendilerine zarar verdiğini ifade ederek gediksiz bakkal işletilmemesi için gerekli düzenlemenin yapılmasına dair bir ferman talep etmekteydiler[İstanbul Mahkemesi, nr. 78, s. 19b, 16 Zilkade 1216 (20 Mart 1802)].

139 BOA., C.ML., nr.456/18464, 29 Safer 1208 (6 Ekim 1793).

140 BOA., İE.DH, nr.29/2638, 27 Zilhicce 1163 (27 Kasım 1750).

Tespitler, Öneriler ve Sonuç

Bu bildiri metninde iflas, iflas süreçleri, iflas hukuku ve müflislerin kanun karşısındaki vaziyetleri ortaya konmaya çalışılmıştır. İflasın iktisadi bakımdan şahısları, işletme ve kurumları, devlet idarelerini ve devletlerarası münasebetleri nasıl etkilediği arşiv kaynaklarının sondajlama yöntemi ile incelenmesi neticesinde açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Gerek Yeni Çağ'da İstanbul mahkeme kayıtları ve gerekse başkentte Osmanlı bürokrasisinin ürettiği arşiv belgeleri Osmanlı dünyasında konuya ne kadar ehemmiyetle yaklaşıldığının resmini çekmeye yardımcı olacak izler bırakmıştır.

Arşiv malzemenin yoğunluğu göz önünde bulundurularak yapılabilecek ilk tespit, iflasın Osmanlı iş çevrelerinde bir hayli yaygın olduğuna dairdir. Osmanlı olan ya da olmayan birçok kimse ve müessesenin (esnaf, tüccar, işletme, şirket, ecnebi tüccarlar, diplomatlar, Osmanlı yönetim organları) etkilendiği bu hukuki ve iktisadi sürecin belirli yasal hükümler çerçevesinde yürütülmüş olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci tespit ise Tanzimat öncesinde bir iflas hukukunun bulunmadığına dair belirli bir bakış açısının geçerli olamayacağı yönündedir. İflas hukuku gerek İslam hukuku uygulamalarından ve gerekse yayınlanan fetvalardan anlaşıldığı üzere belirli bir kurallar bütünü dairesi içerisinde işletilmekteydi. Fıkhî içtihatların ve farklı İslami mezhep doktrinlerinin temellendirdiği bu alanda kadıların iflasın girift yapısını tüm yönleri ve teferruatlı bir biçimde ele alarak neticelendirdikleri görülmektedir.

Üçüncü tespit ise müflislerle ilgili hukukun işletilmesindeki ihtimam ile alakalı olanıdır. İflas kararı verilen bir müflisin sonrasında hangi şekilde takip edildiğine dair mahkeme kayıtlarında açıklamaların yer alması mühimdir. Böylece müflislerin hapisten salıverilme ve iflas kararının alınmasından sonra vaziyetlerinin ne şekilde değiştiği hususu havada kalmamaktadır. Bazı iflas davası kayıtlarında gerektiğinde mahkemeye çağrılacaklarına dair ibarenin olması, kefil istenmesi, ödeme planı çıkarılması, ödemenin durdurulması ve belirli bir süre verilmesi iflas sürecinin ve müflislerin yasal olarak takip edildiklerini ortaya koymaktadır.

Malzemenin bolluğu ve iflasın farklı yönleriyle ele alınmasını sağlayacak verileri ihtiva etmesi ise araştırmacılar için bir şans olsa gerektir. Bu zaviyeden bakıldığında yapılabilecek ilk öneri burada yalnızca belirli nitelikleriyle ve ana unsurları ile ele alınan, Osmanlı iktisadında ve hukukunda bir hayli önemli yer tuttuğu gözlemlenen iflas konusunun uygulanması bakımından ve sonuçları açısından

detaylıca bir incelemeye tabi tutulması gerekmektedir. Osmanlı Yeni Çağı'nı ilgilendiren konu ile alakalı monografik bir çalışmanın yapılması kaçınılmaz gibi durmaktadır. İkinci öneri ise genelde İslam hukuku ve özelde Osmanlı hukuku uygulanmasında iflas ve müflisleri konu olan tezlerin hazırlanması zaruretinin zikredilmesi yönünde olacaktır.

Sonuçlara gelindiğinde iflas ve iflas hukuku açısından birçok neticeye ulaşıldığını ileri sürmek abartılı olmayacaktır. Burada bazılarını yer verilecektir. Öncelikle bu ilk araştırmanın ardından Osmanlı hukuk sisteminin hem müflisi hem de alacaklıların hakkını koruyacak bir yaklaşımı benimsemiş olduğu neticesine ulaşılmıştır. İkinci olarak kadıların gerek adli ve gerekse idari üst yönetim ile iflas davaları hakkında bilgilendirici ya da görüş alıcı bir tavır içerisinde oldukları gözlemlenmiştir. Üçüncü olarak bu bilgi alışverişinin esasen karşılıklı bir şekilde yürütüldüğü, bazen üst yönetimlerin davalara bir şekilde ve farklı gerekçelerle müdahil oldukları saptanmıştır. Dördüncü olarak müflis adaylarının hapsedilmesi kararının davayı açan karşı tarafla bir müzakere ve uzlaşma zemini ve zamanı oluşturmak amacıyla hizmet eden bir yaklaşım olduğuna dair bir izlenim hasıl olmuştur. Son olarak iflasın hukuken ilan edilmesinden sonra her iki taraf açısından da olumlu değerlendirilebilecek bazı hukuksal yaklaşımların olması mahkemenin her iki tarafı düşünerek ne kadar hassas davrandığının ve meseleyi bu bakış açısına göre değerlendirmeye aldığı bir göstergesi sayılmıştır.

İktisadi açıdan bakıldığında iflas, ilgili birçok şahıs, kurum ve yapıyı (müflis, dâyin, aile, işletme, mukataa, devlet, yabancı misyon) doğrudan etkilemiştir. Zincirleme reaksiyon şeklinde birbiri ile bağlantılı olan ekonomik oluşumlar iflasın etki ve zararlarını derinden hissetmiştir. Bazen iflas süreçlerini çözümlenmek hem zaman almış, hem de iflasla bir şekilde bağı bulunanlar durumdan hoşnut olmayacakları kararlarla karşılaşmışlardır. Devlet ekonomisinin etkilendiği iflas süreçlerini devlet bürokrasisi yakında takip etmiş, akıl verme, yol gösterme ve süreçleri yönetme bilgisini ilgililere ulaştırmıştır.

Netice itibarıyla yalnızca hukuk ve ekonomik yaklaşım olarak değil bir toplumsal gerçeklik olarak addedilmesi gereken iflas süreci esnek Osmanlı hukukunun bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Mahkeme ve kadının yaklaşımı iflasın bir sosyal olgu olarak toplum nezdinde kabul edilmesinde gerçek bir değere sahip olabilmıştır. Alacaklıların verdiklerini çoğu kez geri alamadıkları bu yargı sürecinde adaletin işletilmiş olduğunu görenler iflasla ilgili tüm süreçlerin belirli bir koordinasyon ile sonuçlandırıldığına vakıf olmuşlardır. Geride kalanlar ise bekleyiş, endişe, yoksunluk, kaybetme duygusu ve hayal kırıklıkları olmuştur.

Kaynaklar

- Al, Hüseyin-Akar, Şevket Kamil, “Osmanlı Sarraf Hukukunda İflas ve Mal Kaçırma”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 18, İstanbul 2014.
- Apaydın, H. Yunus, “Hacir”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, 14, İstanbul 2000.
- Apellaniz, Francisco, *Breaching the Bronze Wall Franks at Mamluk and Ottoman Courts and Market*, Brill, Leiden-Boston 2020.
- Atar, Fahrettin, “İflas”, *DİA*, 21, İstanbul 2000.
- Atar, Fahrettin, *İslam Hukukunda Borçlunun İflasına Karar Verilmesi, Hacredilmesi, Mallarına Haciz Konulması ve Hapsedilmesi*, Doçentlik Tezi, Erzurum 1982.
- Atar, Fahrettin, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- Awad, Abed-Robert, E. Michael, “İflas and Chapter 11: Classical Islamic Law and Modern Bankruptcy”, *International Lawyer*, 44, 2010.
- Aydın, Yusuf Alperen, *Müteşebbis ve Devlet 18. Yüzyılda Peksimetçibaşı Nureddin Ağa'nın Yükselişi*, Kitabevi, İstanbul 2016.
- Bardakoğlu, Ali, “Havale”, *DİA*, 16, İstanbul 1997.
- Bursalı, Osman Safa, “Galata ve İstanbul Mahkemelerinde Kefalet Sözleşmesinin Görünümleri 1791-1795”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 9, İstanbul 2010.
- Çizakça, Murat, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Dörtok Abacı, Zeynep, “Ahde Vefâ: Kamu Düzenini Sağlama Aracı Olarak Bursa'da Nefse Kefalet Uygulaması (II. Selim Dönemi)”, *Sultan II. Selim Dönemi ve Bursa*, ed. Fırat Yaşa, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Gaye Kitabevi, Bursa 2020.
- Dörtok Abacı, Zeynep, “Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri”, *OTAM*, 20, Ankara 2006.
- Dörtok Abacı, Zeynep, “Söz Söyleyen Yoktur Sözüm Üstüne: Osmanlı Mahkemelerinde Toplumsal Kanaat Bağlamında Şahitlik ve Yemin”, *Journal of Turkish Studies*, LI, Cambridge 2019.

Ergenç, Özer, “Toplumsal Düşünce Açıklama Kanalı Olarak ‘Cemmi Gafir ve Cem’-i Kesîr”, *XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010, Ankara Kongreye Sunulan Bildiriler: Osmanlı Tarihi*, IV/II, Ankara 2015.

Ergenç, Özer, *Şehir, Toplum ve Devlet Osmanlı Tarihi Yazuları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

Erünsal, İsmail E., “Osmanlı Mahkemelerinde Şahitler: Şuhûdü'l-Udûlden Şuhûdü'l-Hâle Geçiş”, *Osmanlı Araştırmaları*.

Greenwood, Antony, *Istanbul Meat Provisioning: A Study of Celebbeşan System*, University of Chicago, Doktora Tezi, Chicago 1988.

Kaya, Süleyman, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Koyuncu Kaya, Miyase, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Esnafı (İstanbul ve Bursa Örnekleri)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

Köse, Metin Ziya, *Galata'da Sarraf İşletmeleri İşletme Yönetimi, Sermaye ve Yatırım (1691-1733)*, Kritik Yayınları, İstanbul 2021.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, haz. Hayreddin Karaman vd., Ankara 2005.

Kuran, Timur (haz.), *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbulu'nda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Esnaf ve Loncalar, Hristiyan ve Yahudi Cemaat İşleri, Yabancılar; Ticari Ortaklıklar*, I-II, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Ahidname”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1, İstanbul 1998.

Özcan, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûni Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Rüzgaresen, Cumhur, *İflanın Sebepleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2009.

Samavati, Heshmatollah, “Bankruptcy in Ja'fari Jurisprudence”, *Turkish Journal of Shiite Studies*, 2/2, 2020.

Tak, Ekrem, *XVI-XVII. Yüzyıl Üsküdar Şer'iyye Sicilleri Diplomatik Bilimi Bakımından Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Tamdoğan, Işık, “Qadi, Governor and Grand Vizier Sharing of Legal Authority in 18th Century Ottoman Society”, *AJAMES*, 27/1, 2011.

Tamdoğan, Işık, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar’da Sulh Anlaşmaları ve Bunların Ardındaki Sosyal İlişkiler”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V: 1-5 Kasım 2007 Bildiriler*, I İstanbul 2008.

Uzar, Gökçe Nazar, *İcra ve İflas Hukukunun Tarihsel Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001.

van den Boogert, Maurits H., *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Beratlular*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

<http://www.kadisicileri.org>, son erişim tarihi: 31.10.2022.

A.DVNSMHM.d, nr.115/1966.

AE. SSLM.III., nr.199/11908, nr.279/16182.

C.HR., nr.41/2020, nr.60/2980.

C.İKTS., nr.3/127.

C.ML., nr. 456/18464.

İE.DH., nr.29/2638.

İE.ML., nr.112/10647.

TS.MA.e, nr.149/23, nr.791/54.

Anadolu Sadareti, nr.2.

Bâb Mahkemesi, nr.3, 11, 46, 150, 172, 197.

Beşiktaş Mahkemesi, nr.2.

Eyüp Mahkemesi, nr.182.

Galata Mahkemesi, nr.90, 259.

İstanbul Mahkemesi, nr.3, 10, 12, 20, 21, 24, 56, 78, 94, 137, 147, 148.

Kısmet-i Askeriye, nr.19.

Rumeli Sadareti, nr.40, 127.

Üsküdar, nr.84.

3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968-1558-1560, haz. Nezih Aykut vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), haz. Hacı Osman Yıldırım vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1994.

